

Bernard Silvestris
De kosmos geschreven
Een twaalfde-eeuws scheppingsverhaal

Vertaling Piet Gerbrandy
Inleiding en aantekeningen
Piet Gerbrandy en Guusje van der Meij

DAMON

Inhoud

Inleiding	9
Het begrijpen van de wereld	10
Achtergronden	10
1. Cultureel klimaat	10
2. Bernard Silvestris: leven en werk	15
<i>Kosmos</i> : vorm, inhoud en betekenis	16
1. Vorm en plot	16
2. Filosofische en literaire bronnen	22
3. Bernards wereldbeeld	28
4. Het encyclopedisch leerdicht in <i>Megakosmos</i>	33
5. <i>Microkosmos</i> : de schepping van de mens	37
6. Aanzet tot een interpretatie	39
Receptie van <i>Kosmos</i>	42
De vertaling	44
Bibliografie	46
<i>De kosmos geschreven</i>	51
Anonieme samenvatting van het werk	53
Opdracht aan Thierry van Chartres	55
I. <i>Megakosmos</i> . De schepping van de kosmos	57
1. Het pleidooi van Natuur	57
2. Het project komt op gang	59
De ordening van de chaos	61
De vier elementen	63
Geest	65
Ziel of Vervulling	66
3. De kosmos	68
Gods domein	68
Engelen	68
Voorbeschikking	69
Structuur van de kosmos	70
Sterrenbeelden	71

Planeten	73
Winden	74
Aardbewoners	74
Geografie; bergen	74
Vlak land; biotopen	75
Landdieren	75
Rivieren	76
Bomen	77
Specerijen	78
Lusthof in het Oosten	79
Bergwouden	80
Graan en peulvruchten	80
Kruiden	81
Vissen	83
Vogels	84
4. Tijd en eeuwigheid	85
II. <i>Microkosmos</i> . De schepping van de mens	91
1. Een blik op de kosmos	91
2. De trots van Geest	93
3. De hemelreis van Natuur	94
4. De visie van de Hemelse op de mens	98
5. Afdaling door het bovenmaanse	100
Saturnus	101
Jupiter	102
Mars	104
De Zon	104
Mercurius en Venus	106
De Maan	107
6. Terugblik op de kosmos	108
7. De grote kosmische keten	109
8. De samenhang van de kosmos	114
9. De lusthof van Groei	116
10. De instructies van Geest	119
11. Voorbereidingen tot de schepping van de mens	121
De Spiegel van Voorzienigheid	121
De Lotstafel	122
Het Boek der Herinnering	124

12. De constructie van de mens begint	125
13. De basisstructuur van de mens	127
14. De menselijke anatomie	132
Het brein	132
Het oog	132
Het oor en de spraak	134
De smaak	135
De neus	135
Gevoeligheid voor aanraking	135
Het hart en de longen	136
Lever, milt, maag en galblaas	136
De geslachtsdelen	137
Macrokosmos en microkosmos	138
 Verklarende lijst van namen	 139

INLEIDING

Het begrijpen van de wereld

De wereld is er, althans dat nemen wij aan. Dat moeten wij ook wel doen, want wij maken er zelf deel van uit, of zij maakt deel uit van ons, dus zij is er, voor ons. Maar wat is zij? Moeten wij ons de wereld voorstellen als een autonoom, reëel bestaand verschijnsel dat onafhankelijk van onze ervaring zijn gang gaat, zijn geschiedenis doorloopt, zijn eigen wetten kent, of is zij vooral een mentale constructie die wij nodig hebben om ons door het leven heen te slaan? Over één ding zijn vrijwel alle filosofen, religieuze denkers en beoefenaars van de natuurwetenschappen het met elkaar eens: de wereld valt niet zomaar samen met onze voorstelling ervan, en het is nog maar de vraag of zij volledig te doorgronden is met behulp van waarneming, denken en taal. Zelfs de meest nuchtere beschouwer zal moeten toegeven dat een voor onze beleving essentieel concept als causaliteit niet gegeven is, maar door ons aan de dingen wordt toegekend.

De drang om de wereld, de kosmos, het zijn en het leven te begrijpen, de ervaring ervan conceptueel te funderen, de stortvloed aan vaak ongreepbare fenomenen te ordenen, lijkt een universele eigenschap van de mens te zijn. Dichters, priesters, sjamanen, ambachtslieden, bestuurders en denkers hebben altijd, voor zover de bronnen het toelaten daarover iets te zeggen, gepoogd greep te krijgen op wat in eerste instantie diffuus is. In een ongestructureerd universum kunnen wij niet leven, dus aan de wereld moet orde worden toegekend: heeft zij die niet van zichzelf al, dan moeten we die scheppen. Van de auteurs van Genesis tot hedendaagse breinvorsers, van Homerus tot James Joyce, van Parmenides tot Richard Rorty (om ons te beperken tot een traditie die we westers noemen), altijd hebben intellectuelen en literatoren hun best gedaan de wereld te duiden, niet alleen omdat zij daar de noodzaak toe gevoelden, maar ook omdat het een fascinerend

terrein is waarop je al je creativiteit kunt botvieren. Denken is een levensvoorwaarde, maar ook een spel.¹

De inzet waarmee dat spel wordt gespeeld, is niet overal en altijd gelijk. In de geschiedenis zijn er perioden aan te wijzen waarin zich ineens een concentratie van intellectuele creativiteit ontplooit, doorgaans in een stad of regio die door haar infrastructuur gelegenheid biedt tot wederzijdse inspiratie en stimulering. In de zesde eeuw v.Chr. brachten de steden aan de westkust van Klein-Azië de Ionische natuurfilosofen voort: Thales en Anaximander woonden in Milete, Heraclitus in Efese. Twee eeuwen later werkten Plato, Aristoteles, de stoïcijnen en Epicurus in Athene. We kunnen ook denken aan het Florence van de vijftiende eeuw, aan het Parijs van Voltaire en Diderot en aan het Wenen van Freud en Wittgenstein. In de eerste helft van de twaalfde eeuw waren het vooral Chartres, Tours en Parijs waar met overgave en plezier werd nagedacht, gediscussieerd en geschreven. In die contreien was Bernard Silvestris actief, de auteur van *De kosmos geschreven*.

Deze inleiding gaat nu eerst in op de achtergronden van het werk, dat vervolgens uitvoerig wordt toegelicht. Daarna bespreken we kort de receptie, om af te sluiten met een verantwoording van de vertaling.

Achtergronden

1. Cultureel klimaat

Nadat het westelijk deel van het Romeinse Rijk in de vijfde eeuw van onze jaartelling uiteen was gevallen en de vertrouwde infrastructuur van het intellectuele leven was verkrumeld, ging niet ineens het licht uit.² In het Westen las men vrijwel geen Grieks meer, contact tussen centra van antieke cultuur en wetenschap (Milaan, Bordeaux, Carthago, Alexandrië, Constantinopel) was problematisch geworden, steden liepen leeg en het onderwijssysteem dat vele eeuwen vlekkeloos had gefunctioneerd, stortte in elkaar, maar dat betekende geenszins dat men ophield de klassieken te lezen, na te denken en literatuur

1 Boyd 2009 en Dutton 2010 laten zien dat spel, verbeelding en de drang zich een voorstelling te maken van de wereld een evolutionaire oorsprong hebben.

2 Colish 1997, Part I, biedt een overzicht van de transformatie van het intellectuele leven in de Late Oudheid.

te produceren, al was de maatschappelijke context grondig veranderd. Het onderwijs verplaatste zich naar kloosters en werd begrijpelijkerwijs aangepast aan wat voor kloosterlingen relevant werd geacht. Het klassiek Latijn werd nergens meer als moedertaal gesproken, maar had nog honderden jaren voor de boeg als *lingua franca* van West-Europese intellectuelen, kerkleiders en stadsbestuurders. Binnen de kerk leefden er misschien hier en daar bezwaren tegen bepaalde vormen van klassieke literatuur, maar wie Latijn wilde leren deed dat als vanouds door Cicero en Vergilius te lezen. En mede dankzij de invloed van iemand als Augustinus bleef er belangstelling bestaan voor de Griekse filosofie, voor Plato in het bijzonder, ook al kon men de oorspronkelijke teksten niet meer lezen.

Na een in literaire zin weinig vruchtbare periode brak er met het bewind van Karel de Grote (768-814) een bloeiperiode aan die ongeveer een eeuw zou aanhouden. Met hernieuwde energie werden teksten uit de Oudheid gekopieerd en geïmiteerd, het onderwijs in het Latijn kreeg een stevige impuls en er werden pogingen gedaan de banden met Constantinopel aan te halen. De Ierse filosoof Johannes Scottus Eriugena (ca. 810-877) leerde zelfs Grieks, maar bleef in dat opzicht wel een eenling.³ Op de desintegratie van het Karolingische Rijk volgt weer een tijdperk zonder literaire en filosofische hoogtenpunten, totdat er in de tweede helft van de elfde eeuw spectaculaire ontwikkelingen op gang komen. Dit is niet de plaats om uit te weiden over de veroveringen van de Normandiërs in de mediterrane wereld, over de kerkhervormingen onder paus Gregorius VII (die het celibaat verplicht stelde), het begin van de Kruistochten, de Romaanse architectuur, het ontstaan van op persoonlijke devotie gebaseerde monastieke gemeenschappen als die van de cisterciënzers en de kartuizers, en de opkomst van de zogenaamde 'hoofse' literatuur in het Occitaans, de taal die in zuidelijk Frankrijk werd gesproken.⁴ We beperken ons hier tot een blik op de wetenschap, de filosofie en de literatuur in het Latijn aan het begin van de twaalfde eeuw.

3 Zie Carabine 2000 voor een handzame introductie tot het werk van Eriugena.

4 Een voortreffelijk handboek voor middeleeuwse geschiedenis is Blockmans & Hoppenbrouwers 2008. De zogenaamde hoofse wereld wordt besproken in Bumke 2008.

De natuurwetenschappelijke werken van Aristoteles (vooral biologie), Euclides (wiskunde), Claudius Ptolemaeus (astronomie) en Galenus (geneeskunde) werden sinds de vijfde eeuw in het Westen niet meer gelezen, maar bleven in het Byzantijnse Rijk beschikbaar. Toen Syrië, waar de bestuurlijke en intellectuele elite overwegend Griekstalig was, in de zevende eeuw in handen viel van de Arabieren, bleek de wetenschappelijke erfenis van de Oudheid in de smaak te vallen bij de veroveraars, die deze klassieken – soms via het Syrisch – in het Arabisch lieten vertalen, om ze vervolgens uitvoerig te commentariëren. Toenemende interculturele contacten in het mediterrane gebied, met name in steden als Palermo, Salerno en Toledo, leidden ertoe dat vanaf de tweede helft van de elfde eeuw veel van dergelijke teksten in het Latijn werden vertaald. Zo publiceerde Constantinus Africanus († 1087) de *Pantegni* (Grieks *pantechnê*: het complete vak), een vertaling van een medische encyclopedie uit het Arabisch, gebaseerd op Griekse bronnen, en werd het astrologisch compendium van Abū Ma'shar (787-886), dat voor een deel teruggaat op Aristoteles, maar liefst tweemaal in het Latijn vertaald, door Johannes van Sevilla (1133) en door Herman van Karinthië (1140), terwijl Adelard van Bath rond 1120 de *Elementen* van Euclides vertaalde.⁵

Intussen had, ten gevolge van toenemende verstedelijking en professionalisering van het openbaar bestuur, het zwaartepunt van de literaire en wetenschappelijke cultuur zich aan het einde van de elfde eeuw van de kloosters naar de kathedraalscholen verlegd, waar jongens zich in de aloude *artes liberales* ('vrije kunsten') konden bekwaamen: het zogenaamde *trivium* (drie-weg) van taalvakken (*grammatica*, *dialectica* en *rhetorica*) en het *quadrivium* (vier-weg) van wiskundige vakken (*arithmetica*, *musica*, *geometria* en *astronomia*).⁶ Nu het onderwijs niet meer exclusief gericht was op mannen die een monastieke of klerikale loopbaan voor ogen hadden, werd het curriculum aan de nieuwe populatie aangepast. Enerzijds vierde de beoefening van de

5 Dronke 1988 geeft een inleiding in twaalfde-eeuws denken en besteedt daarbij ook aandacht aan Constantinus Africanus, Johannes van Sevilla en Herman van Karinthië. Zie ook Kauntze 2014, hoofdstuk 2. Beullens 2019 schetst een beeld van de overlevering van Aristoteles en de opmars van zijn werk in de twaalfde en dertiende eeuw.

6 Het woord *ars*, vaak vertaald als 'kunst', betekent eerder 'vak', 'ambacht' of 'techniek'. Voor het middeleeuwse curriculum zie Curtius 1948, hoofdstuk 3, en de inleiding van Copeland & Sluiter 2009.

Bernard Silvestris
De kosmos geschreven

MEGAKOSMOS

De schepping van de kosmos

Het pleidooi van Natuur

Toen Stof, nog zonder vorm en orde, heel de warboel
van eerste elementen in zich samenbalde,
heeft, naar het schijnt, Natuur zich tot het diepe denken,
tot Geest gericht. Zij sprak:

‘O beeld van levend leven,
zelf God, Gods eerste dochter, grondslag van het ware,
van duurzaam wijs beleid de draagster, mijn Minerva,¹
indien waar ik naar streef mijn brein te boven gaat –
dat Stof verfijnd bewerkt,² uit lethargie gewekt wordt,
het uiterlijk ontvangt van een volmaakter vorm –
maar staat dit u niet aan, dan zie ik ervan af.³
God immers, wiens natuur totaal weldadig is
en gul, en die het malen van de nijd niet kent,
wil alle dingen – mits hun grondslag het kan velen –
verbeteren. Nee, hij misgunt zijn schepsels niets.⁴
Afgunst is u dus vreemd. U zult die duffe massa
verbinden met volmaakte, weergaloze schoonheid,
indien uw inborst mij correct voor ogen staat.

Stof, chaos zonder vorm, gecondenseerde strijd,
van Zijn het bont gelaat, een dissonante massa,

- 1 Minerva wordt ook door Martianus Capella in verband gebracht met de kosmische Geest (*Bruijloft*, openingshymne van Boek VI).
- 2 Verfijnd bewerkt (*mollius excudi*): toespeling op Vergilius, *Aeneis* VI.847, waar Anchises zegt dat ‘anderen’ (= de Grieken) beter zullen zijn in plastische kunsten dan de Romeinen. Impliciet suggereert Bernard dat de schepping van de kosmos de hand van een kunstenaar vergt.
- 3 De volzin loopt spaak, omdat de conceptie van een kosmos inderdaad de intellectuele krachten van Natuur te boven gaat.
- 4 God wordt hier een auteur (*auctor*) genoemd, wiens werk (*opus*) alle kansen moet krijgen.

verlangt ruig, onbewerkt, naar orde, vorm, beschaving,
 en in haar drang die oude warboel los te laten
 vraagt zij om ritme en om banden van muziek.⁵
 Waarom vermoeien steeds conflict en broederstrijd
 de fundamenten die de eerste oorzaak zijn,⁶
 daar het intern verdeeld gevaarte stroomt en kolkt,
 de elementen lukraak door de massa schieten
 en heel die troep door blinde krachten wordt verscheurd?
 Wat heeft Stof aan haar recht van eerstgeboren moeder
 nu zij het licht ontbeert maar overvloedt van duister,
 van haar perfecte vorm verstoken, ja, nu haar
 armzaligheid haar eigen maker zelfs onthutst?

Daar staat Stof, met haar kroost,⁷ zij werpt zich aan uw voeten
 en maakt u het verwijt dat zij, inmiddels grijs,
 in plompe slonzigheid haar leven leiden moest.
 Zie, zelf het oudste ding, verlangt Stof naar geboorte,
 om nu in welomschreven tekens vorm te krijgen.⁸
 Mag zij geen aanspraak maken op wat eer en dank
 omdat haar bekken al die kiemkracht in zich draagt?
 Haar schoot is als een wieg, waarin het kindje Kosmos
 te krijten ligt omdat het naar verzorging haakt.
 De kleine wereldkring, in tranen, smeekt de schoot
 van Stof, de moeder die hem voedt, hem snel te baren.

- 5 Het woord *numerus* betekent zowel 'getal' of 'getalsmatige verhouding', als 'ritme' of 'metrum'. De associatie van getalsverhoudingen met muziek gaat terug op Pythagoras en speelt een rol in Plato's *Timaeus*. Zie Inleiding, 40.
- 6 Fundamenten: de basis van de vier elementen; eerste oorzaak: materie.
- 7 In de Romeinse rechtspraak was het niet ongebruikelijk dat beklagden bij de rechters medelijden probeerden op te wekken door hun ontredde kinderen ten tonele te voeren. In de scholen van Tours werd veel aandacht besteed aan de antieke retorica. Zie Inleiding, 14-15.
- 8 Stof was al geboren, maar verlangt naar een wedergeboorte als kosmos (in het Latijn staat er *rursus*: opnieuw). Voorzichtig lijkt Bernard met het concept van wedergeboorte de mogelijkheid te suggereren dat de schepping steeds opnieuw plaatsvindt. Welomschreven tekens: wederom construeert Bernard een analogie tussen zijn eigen werk en dat van de Schepper. Bernards scheppingsverhaal kan inderdaad gezien worden als een herschepping van eerdere scheppingsverhalen, zoals Genesis en Plato's *Timaeus*.

Daar staan de elementen, die hun vorm opeisen,
 de taak en plicht die bij hun eigen oorzaak past.
 Zij willen naar de plek waarheen hun aard hen drijft,
 geheel conform hun wens: licht vuur wil graag omhoog,
 de aarde graag omlaag, ertussen lucht en water.
 Waarom sleept nu die troep ze zomaar door elkaar?
 De vaste stand van Stof is als een woeste draaikolk
 waarin zij om- en omgeroerd wordt zonder plan,
 zodat zij vrede, liefde, orde en wet ontbeert.
 Daar Stof dit alles mist, verdient zij niet de naam
 een werk van God te zijn, maar lijkt zij een staketsel
 van blind en doelloos Toeval, hulpeloos verweesd.

Ik spreek in uw belang: u bent wel wonderschoon,
 maar uw domein, de Stof, wordt in een leeg paleis
 bestierd – terwijl uzelf zo eerbiedwaardig lijkt.
 Waarom houdt steeds Gebrek die arme Stof gezelschap?
 Laat daarvoor in de plaats een rijke schoonheid treden!
 Pak aan, en scheid die troep, ken vaste plekken toe
 aan ieder element: dat oogt aanzienlijk fraaier.
 Schenk orde en energie, en teken vormen uit.
 Schep licht, zodat het werk laat zien wie het ontwierp!
 Voor Kosmos vraag ik dit – ik ben volmaakt tevreden
 indien ik meemaak dat het Al geboren wordt.
 Tot zo ver – want het geeft geen pas u te beleren.’

Het project komt op gang

Meer sprak zij niet. Terwijl Geest haar vriendelijk aankeek en als vanuit het binnenst van haar denken woorden naar buiten riep om haar toe te spreken, zei ze:⁹ ‘Jij bent werkelijk een gelukkige vrucht van mijn schoot, Natuur, en je doet je afkomst eer aan door je niet van je oorsprong af te keren, daar je, dochter van Voorzienigheid, niet

9 De rustige reactie van Geest op het retorisch gekleurd appèl van Natuur herinnert aan de wijze waarop in de eerste prozapassage van Boëthius’ *Troost in filosofie* (I.p1) Filosofie de gevangene toespreekt na diens larmoyante elegie; Boëthius 2019, 48-49. In tegenstelling tot de gevangene is Natuur zichzelf gebleven.

MICROKOSMOS

De schepping van de mens

Een blik op de kosmos

Toen Voorzienigheid eindelijk behagen schepte in de prachtige en uitermate ambachtelijke optuiging van de waarneembare kosmos, riep zij Natuur op om haar bewondering en vreugde te delen; zij was het immers die zo vurig verlangd had naar de fraaie constructie van dat alles.¹ 'Zie de kosmos, Natuur,' sprak Geest, 'die ik tevoorschijn heb gehaald vanuit de oude kiemgrond, die warboel van vroeger, die chaotische massa. Zie de kosmos, dit verfijnd uitgedachte werk, deze lofwaardige constructie, deze prachtige aanblik van het geschapene: door mijn denken op de voet te volgen heb ik hem geschapen, met zorg gevormd, inventief ontworpen naar een eeuwig model. Zie de kosmos: Geest is zijn leven, de Ideeën bepalen zijn vorm, de elementen zijn materie. Kijk goed: voldoet dit consciëntieus geconstrueerde werk aan jouw verlangens? Omarm je de geboorte van de kosmos niet met hartelijke gelukwensen?

Ik ga niet in op de enorme weerstand die de ruige Stof bood toen ik haar aanpakte, op de concentratie die het me heeft gekost haar onmatig verzet te breken, totdat ze aan mijn ambachtelijke handen gewend was. Ik ga niet in op hoe ik met een wetsteen de roest van de oude elementen heb afgeschuurd en ze heb omgesmeed om ze weer als nieuw te laten schitteren, zoals ze verdienden. Ik ga niet in op het verdrag dat de met elkaar strijdende partijen in een heilige omhelzing heeft samengebonden, noch op de geboorte van de bemiddeling die de uiteenlopende krachten in evenwicht heeft gebracht. En ik ga niet in op de wijze waarop de substanties vorm hebben gekregen, noch op het ontstaan van leven op Aarde, in zee, in de lucht en in het hemelgewelf.

Zie eens hoe de hemel met een bonte verscheidenheid aan beelden is verlucht: ik heb hem voor ontwikkelde ogen helemaal opengeslagen

1 Geest vat in haar redevoering I.2-3, p. 59-85, samen. Ze gaat niet in op hoofdstuk I.4, p. 85-90.

als een boek, dat in geheimschrift de toekomst behelst. Zie eens hoe de zones volgens vaste wetten zijn uitgestrekt tussen de polen, zodat ze hun hoedanigheden kunnen delen met het land eronder.² Zie eens hoe de coluren elkaar kruisen om de hemel te omvatten, maar er niet in slagen de eenmaal begonnen baan tot het einde toe voort te zetten.³ Zie eens hoe de Dierenriem een kanteling vertoont waaraan een geheime systematiek ten grondslag ligt: er is immers rekening gehouden met de noodzaak het geschapene ongeschonden te houden, wat onmogelijk zou zijn als de Dierenriem de brandende Zon altijd in een rechte baan over het midden van de Aarde zou voeren. Zie eens hoe de Melkweg een matigende invloed uitoefent op de kou in het Noorden: doordat de afstanden zo groot zijn, bood de warmte van de Zon daar immers geen soelaas. Zie eens hoe een lijn aan beide zonnewarden beantwoordt, hetgeen ook geldt voor de respectievelijke groei van dag en nacht tot de momenten waarop ze precies even lang duren.

Het lichaam van de Zon heb ik zo geconstrueerd dat het een variëge, schitterende en rondgepolijste gedaante heeft; de kringen van de planeten cirkelen in perfecte samenzang om zijn baan heen, die de middelste is.⁴ De Maan, halverwege lucht en ether, wisselt van hoedanigheid en uiterlijk, in die zin dat ze de Zon steeds vanuit een andere positie aankijkt. Venus heb ik zo geplaatst dat zij de Zon steeds gezelschap houdt, terwijl Mercurius de lichtende wagen op nog kortere afstand passeert. De baan van Jupiter is uitgestrekt, zoals je ziet, die van Mars meer ingetogen, en waar de laatste bloedrood is, is de gloed van de eerste een vriendelijke streling. Saturnus heb ik de hoogste positie gegeven, zodat hij het weer van de seizoenen kan aanpassen aan de aard van de elementen die kenmerkend zijn voor de sterrenbeelden die hij bezet.

Maar waarom zou ik de posities van alle sterren en de wetten van de hemel opsommen, terwijl het heelal openligt voor het oog? Je ziet hoe de Aarde, die de vruchtbaarheid van de elementen heeft overgenomen, een vrolijke aanblik biedt door de afwisseling van rivieren, velden en loofrijke bossen. Daar Amphitrite veilig door land is omzoomd, bedient de Aarde al wat ademt met leeftocht uit haar binnenste. Het

2 De vijf klimaatzones, zie Inleiding, 32, en I.3, p. 70.

3 Voor de coluren, zie I.3, p. 70 met voetnoot 39.

4 Van de zeven banen, die concentrische cirkels vormen, is die van de Zon de vierde, dus de middelste.

ene gebied is sterk in graan, het andere in bomen, een derde wasemt geurstoffen uit, en andere gebieden zijn rijk aan edelstenen of verschillende soorten metaal. In het vochtige element leven vissen, maar gestalten van wilde dieren doorkruisen de rijken van het licht. En om te voorkomen dat gewelddadige hartstochten de rust van het geschapene beproeven, heb ik tegenover de bron van hitte, de Zon, wiens koers midden over de Aarde voert, een bron van vocht uitgegraven: de middenzee. En doordat ik die en de Oceaan heb onderverdeeld in tal van kleinere zeeën, heb ik het de afzonderlijke gebieden mogelijk gemaakt elkaar door middel van scheepvaart van al het nodige te voorzien.

Veelkleurige troepen gevleugelden zwemmen door de vloeiende lucht, vrij om te gaan waar ze willen. Ik heb de winden opgedragen de lucht te doorkruisen om regenbuien te vervoeren, zodat op bepaalde plaatsen het regenwater het onvruchtbare stof tot kluiten kan samenbinden. En ik heb de uitgestrektheid van de lucht onderverdeeld in duidelijk aangegeven zones, op zo'n manier dat het land eronder instemt met hun aard.'

De trots van Geest

Zo kreeg de chaos vorm, ontving de Stof haar eigen
 schoonheid, die recht gaf op de titel kosmos.
 Dook ergens nog een spoor van onbeschaafdheid op,
 dan werd dat kwaad vakkundig gladgestreken.
 Stof heeft de schepping van de vormen niet belemmerd,
 maar gaf steeds mee in wat Geest van haar eiste.⁵
 'Het is, Natuur, beslist geheel aan mij te danken
 dat al die ruwe stof zo fraai bewerkt is.
 Ik gaf de dingen vorm, bond elementen samen,
 eendracht ontstond door mijn verzoenend ritme.
 De sterren gaf ik wetten, de planeten dwong ik
 nooit af te wijken van hun vaste baan.
 De zee is ingesnoerd; het land blijft op zijn plaats
 doordat zijn zwaarte het heeft vastgezet.
 Op mijn bevel verwekt de hemelhitte planten

5 In de rest van het gedicht is Geest weer aan het woord.